

811.163.41'367.634
<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.16>

ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН*
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 09. 2018.
Прихваћен: 15. 01. 2019.

МОДЕЛИ КОМПОНОВАЊА СЛОЖЕНИХ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се примјеном структурно-семантичке методе анализирају принципи постанка сложених субординацијских везника у српском језику. Главни циљ је био попис и опис конструкционих (творбених) модела према којима је овај тип везничких средстава формиран. С обзиром на образац према којем су творени, издвојени су сљедећи типови сложених везника: 1. сложени везници формиран преко катафорски употријебљених замјеничких прилога, 2. сложени везници формиран преко катафорски употријебљених прилошких израза, 3. сложени везници настали у процесу удружења партикуле (антепоноване или постпоноване) и зависног (простог или сложеног) везника или лексеме замјеничког поријекла, 4. сложени везници творени у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника, 5. сложени везници формиран преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што* и 6. сложени везници образовани у процесу обједињења глаголског прилога садашњег и општезависног везника *да*.

Кључне ријечи: сложени зависни везници, творбени модели, српски језик.

* veselina@pef.uns.ac.rs; veselinaso@gmail.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Предмет истраживања у овом раду јесте начин постанка сложених зависних везника у српском језику. Под сложеним зависним везником подразумевамо везничку јединицу сложене структуре и јединственог значења, функционално аналогну простом (једнолексемском) везнику. Будући да не постоји систематична студија која би у потпуности сагледала обрасце на основу којих се у нашем језику творе сложени везници, главни циљ нам је био да опишемо и попишемо моделе компоновања сложених субординацијских везника у српском језику.

Појава везничких средстава овога типа регистрована је још у старијој сербокроатистичкој литератури¹. С обзиром на то да се за обиљежавање везничких јединица које у овом раду називамо сложеним везницима користе различити термини², те да термин *сложени везник* није често подударан значењу у којем га ми у овој раду употребљавамо, неопходно је, макар виду уопштене напомене, скренути пажњу на терминолошку проблематику. Кад је ријеч о нашој граматичкој литератури, ријетки су аутори који експлицитно наводе шта се тачно под употријебљеним термином подразумева, те је закључак могуће извести тек на основу примјера који се, на различитим мјестима, обично у оквиру синтаксичког (покаткад и морфолошког) поглавља, уз термин дају. Уколико и постоји јасно успостављена терминолошка дистинкција у систему термина за обиљежавање различитих типова везничких јединица, дешава се, не тако ријетко, да је и сам аутор досљедно не спроводи. Понекад се напоредо употребљавају двије или више ознака за дати тип везничке јединице, при чему неријетко само једна има статус термина (као нпр. *сложени везник*), а друге се (као нпр. *везнички спој*, *везнички скуп*³, *везничка конструкција*) употребљавају као њени синоними којима аутор оперише у поступку доказивања везничког статуса анализираних спојева.

Премда се, дакле, и у граматичкој и у научној литератури – у оквиру радова, студија и монографија посвећених разноликој синтаксичко-семантичкој проблематици – скреће пажња на везничке јединице овога типа (Маретић

¹ Већ се код Маретића (1963) могу наћи информације о постојању спојева таквога типа, уз спорадичне коментаре о њиховој употреби и претпоставке о њиховом значењу и начину постанка.

² За обиљежавање везничких средстава какви су сложени везници у нашој научној и граматичкој литератури се срећу различити термини: *сложени везник*, *везнички спој*, *везнички израз*, *сложени везнички скуп*, *сложени везнички елемент*, *сложени субјунктор*, *вишечлани субјунктор*, *сложени везнички израз*, *израз с везничком функцијом*, *везничка конструкција*, *везнички аналогон*, *везничка скупина*, *произведени везник*, *фразеолошко јединство с везничким значењем*, *везничка секвенца*, *везнички комплекс*.

³ Термин *везнички скуп*, којим се у литератури обиљежавају и спојеви различитих врста ријечи у служби везника, једнозначно је одређен у раду С. Танасића (2006: 53–54). Аутор под синтагмом *везнички скуп* подразумева „појаву два (или више) везника у контакту”, при чему сваки од тих везника самостално врши функцију повезивања клауза.

1963: 465, 528, 546; Грицкат 2004: 116–119, 126–127; Лалевих 1962: 37, 39, 215; Стеванових 1979: 890–891, 914; Мразових 2002: 429; Станојчић, Попових 2008: 308, 322, 325, 331, 333, 334; Клајн 2005: 163; Силић, Прањковић 2005: 251–252; Симић 2002: 87, 89, 91, 92; Барић и др. 2005: 281; Пипер, Клајн 2013: 507, 509–515, 517; Милошевић 1986: 281–295; Ковачевић 1988, Ковачевић 1998; Попових 1966: 217–218; Попових 2004: 246–248; Антонић 2001: 344–345; Вукојевић 2008: 8; Симић, Јованових 2002: 826–827; Кордић 2002: 129–142; Вукојевић, Худечек 2007), проблематика сложених везника у српском језику најживље је покренута у радовима М. Ковачевића, у којима налазимо најплодније резултате у анализи њиховог синтаксичког и семантичког статуса. При том се као темељне намећу монографија о узрочном семантичком пољу (Ковачевић 1988), у којој аутор подробно сагледава појаву сложених узрочних везника као једнозначних, контекстуално неусловљених, номинатора каузалне семантичке релације међу клаузама, и књига *Синтакса сложене реченице у српском језику* (Ковачевић 1998), гдје аутор отвара и, што је још важније, рјешава многа питања која су од круцијалне важности за изучавање датог феномена. У том је смислу за нас есенцијално поглавље у вези са начинима богаћења везничког система српског језика (Ковачевић 1998: 234–245), у којем, полазећи од тезе да је проширење везничког система у директној вези с проширењем система приједлошких и с њим повезаним системом прилошких израза, издваја творбене моделе по којима се у српском језику стварају сложени субординацијски везници. Као резултат ауторовог настојања да употпуни инвентар субординацијских везника и везивних ријечи, а сљедствено томе и попис модела зависносложених реченичних структура, особито оних формалних и семантичких типова што су одлика специјалних функционалних стилова, настала су поглавља у којима се посебно разматра нарав и структура сложених везника као специјалних форми створених с циљем да се обиљежи посебан тип значења, каква су, на примјер, значење експекције, спецификативно и ексцептивно значење (*умјесто што/да, с тим што/да, осим што/да, изузев што/да, осим ако, осим кад, осим уколико* и сл.).

Ковачевић (1998: 246–257), као једно од основних поставља и сљедеће питање – када спој партикуле и везника има вриједност сложеног везника а када нема, односно када партикула има статус факултативног елемента реченичне структуре, а када је нужна компонента сложеног везника. У једном од својих новијих радова под насловом „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица”, аутор (2008: 65–83) доказује да у формирању сложених везника срастањем партикуле и простог, „једнолексемског везника” могу, сем семантички неспецификованог везника *што*, учествовати и други зависни везници, као што су на примјер *ако, кад, да*, као и везничка средства замјеничког поријекла (упитно-односне замјенице и замјенички прилози), при чему партикула може бити употријебљена не само испред (*и ако, и кад, и*

да, макар да; ма/било који, ма/било чији и сл.) већ и иза везничког елемента (ко год, који год, чији год, кад год и сл.). Аутор показује да спој партикуле и субјунктора у српском језику функционише као сложени концесивни везник само ако је партикула обавезна, неизостављива компонента датогa споја.

Када је у питању проблематика сложених везника, свакако је незаобилазан и рад аутора Вукојевић, Худечек (2007: 283–334). На основу налаза у граматичкој и научној сербокроатистичкој литератури и резултата претраге корпуса савременог језика, аутори дају опис сложених везника и везничких скупина с обзиром на њихов састав (двочлани, трочлани, четворочлани, петорочлани), с обзиром на критеријум обавезности појављивања њихових компонената, њихов семантички тип и морфолошко поријекло, уз напомене о њиховом функционалностилском и нормативном статусу. Под називом везничка скупина означају сваку вишечлану везничку јединицу „bez obzira na njezino morfološko podrijetlo i sustav”, а термин сложени везник употријебљавају да означе „vezničke skupine čvrstoga unutarnjeg ustrojstva u kojima se primjećuje visok stupanj leksikalizacije” (Исто, 285).

2. Као базичне критеријуме идентификације сложених зависних везника, на темељу онога што се о датом типу везничких средстава у нашој научној литератури среће, издвојили смо слједеће⁴: могућност супституције сложене везничке структуре простим зависним везником (*упркос томе што* → *иако, с обзиром на то да* → *јер*); блокираност конституената (*под условом да* ≠ *под тим/таквим условом да, с намјером да* ≠ *с јасном намјером да*); немогућност дисконтинуиране реализације структурних компонената сложеног везника; могућност инверзивне трансформације зависне клаузе у чијој се иницијалној позицији налази конструкција чији везнички статус треба доказати; немогућност елидирања структурних компонената без посљедица на граматичком или семантичком плану реченице (*тек што* → **што, осим што* → **што*); сталан и непромјенљив поредак интегралних дијелова сложеног везника; јединство значења. Остали (пот)критеријуми условљени су како специфичношћу модела на основу којег су сложени везници компоновани, тако и разлозима њихова постанка.

3. Проведена анализа функционалностилски разнородног корпуса, који обухвата период од краја XIX вијека до савременог тренутка, показала је да је у српском језику, с обзиром на образац према којем су творени, могуће издвојити слједеће типове сложених везника: 1. сложене везнике формиране преко катафорски употријебљених замјеничких прилога, 2. сложене везнике формиране преко катафорски употријебљених прилошких израза, 3. сложене везнике настале у процесу удружења партикуле (антепоноване или постпо-

⁴ Овдје се нећемо експлицитно позивати на оне дијелове студија и радова који су нам послужили при устројавању и хијерархизацији мјерила за утврђивање сложених зависних везника.

новане) и зависног (простог или сложеног) везника или лексеме замјеничког поријекла, 4. сложене везнике творене у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника *него што*, 5. сложене везнике формиране преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што* и 6. сложене везнике образоване у процесу обједињења глаголског прилога садашњег и општезависног везника *да*.

На наредном нивоу класификације издвојили смо структурне подтипове сложених везника, односно подмоделе на основу којих су оформљени, с обзиром на конструкциони тип прилошког израза или с обзиром на позициони критеријум партикуле у односу на везнички елемент у саставу сложеног везника, а даља класификација вршена је најчешће према томе да ли у експлицитној структури сложеног везника катафорска демонстративна замјеница има статус обавезног конституента или конституента чија је редукција обавезна или факултативна, на основу везничког елемента који учествује у стварању сложеног везника – према томе да ли је прости или сложени, семантички недиференциран или у недовољној мјери семантички одређен.

3.1. *Сложени везници формиран преко катафорски употријебљених замјеничких прилога.* У цјелини гледано, мало је сложених везника у српском језику који су настали у процесу интонационог обједињења катафорски употријебљеног замјеничког прилога и општезависног везника *што* и/или *да*⁵, што је сасвим очекивано ако се зна да постоје семантичке категорије које нису изразиве замјеничким прилозима, какве су у српском језику условна, финална, концесивна, ексцептивна, експективна и спецификативна. Тако су у нашем језику формиран сложени узрочни (*зато што*, *стога што*, *отуда што*, *тима што*), финални (*зато да*, *стога да*), начински (*тако што*) и посљедични везници (*тако да*):

Уџенике *pete godine* звали су *retorima*, *zato što* им је у *petom razredu* предavana retorika, dok су *uџеници* *šestog razreda*, zbog *časova poezije*, «науке о стихотворству», називани *poetama*. (Грађански лист, 5465, 14. 7. 2008); *Stoga umо* сам био најмањи у разреду, професор зоологије ми је дао име: миш. (Б. Нушић, Аутобиографија, 74, АСК); Расла је [бојазан] *отуда што* је, све чешће, опажао да Вук, пун страшне воље, уопште не чује друге (С. В. Јанковић, Дорћол, АСК). *Time što* је *veštačko tkivo* асоцијација *ugradio u mit*, *Tomás Man pokušava da takvo tkivo ukotvi u život...* (Д. Киш, Час анатомије, СДДК); Коришћење ове казне може се у установама злоупотребљавати, *тако што* ће бити примењивано у сувише строгом степену (Б. С. Јевтић, Метода подстицања и спречавања у моралном васпитању деце и младих, Д); У Босни, па пример, када своде младенце у ложницу, свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља, *зато да* би млада рађала синове. (Ж. Требјешанин, Представа о детету у српској култури, АСК); Један део текста гласи (у немачком преводу, који задржавамо *stoga да* се не бисмо, преведећи с превода, и нехотице сувише удаљили од оригинала) овако... (В. Чајкановић, Мит и религија у Срба,

⁵ О граници између унутарвезничке и катафорске употребе замјеничких прилога или прилошких израза у оним случајевима гдје је прилог или прилошки израз у контактної позицији с везником *што* или *да* постпоноване узрочне клаузе в. Ковачевић (1988: 64, 65; 1998: 234–245).

АСК); Албанци су од Берлинског конгреса, све до Балканских ратова 1912, признавани као све значајнији фактор у Турској, *тако да* им је дата прилична слобода деловања, што је резултирало масовним прогоном Срба са простора Косова и Метохије. (ЗДИСН, 335)

Важно је примјетити да је постојање замјеничких прилога за неку семантичку категорију само нужан, али не и довољан услов за стварање сложених везника. Очигледан примјер за то јесу временска и мјесна семантичка категорија у чијим везничким системима није дошло до формирања сложених везника према датоме моделу иако обје категорије јесу изразиве замјеничким прилозима. С друге стране, ни недостатак замјеничких прилога за исказивање неке семантичке категорије не мора бити апсолутна препрека да се у везничком систему те категорије, ипак, појаве и сложени везници овога типа. Примјер за то јесте финална семантичка категорија. Упркос чињеници да у језику не постоје замјенички прилози искључиво финалне семантике, ипак је у везничком систему дошло до формирања сложених везника финалног значења у процесу интонационог обједињења катафорског замјеничког прилога и општезависног везника *да – зато да, стога да*. Ово је, с једне стране, објашњиво чињеницом да се недостатак замјеничких прилога за поједине семантичке категорије у језику компензује најприје секундарном употребом замјеничких прилога других семантичких категорија, а потом и стварањем прилошких израза за дату категорију којим се попуњава празно мјесто у систему, а с друге стране, објашњиво је и самом природом финалног значења које увијек подразумијева узрочно, па тако неки прилози и прилошки изрази могу да се јаве не само у каузалној него и у финалној семантичкој вриједности, што значи да могу учествовати како у формирању сложених узрочних тако и у формирању сложених финалних везника (*зато што: зато да, стога што: стога да*)⁶.

3.2. *Сложени везници формиран преко катафорски употријебљених прилошких израза.* Формирање сложених везника у процесу удружења катафорски употријебљеног прилошког израза и најчешће општезависног везника (*што* и/или *да*) најпродуктивнији је модел.⁷ С обзиром на конструкциони тип прилошког израза преко којег су настали, сложени везници се даље дијеле у двије групе: 1. сложене везнике формиране у процесу срастања катафорски употријебљеног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа и 2. сложене везнике творене преко катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза.

⁶ У вези са употребом узрочних намјесто циљних језичких средстава в. Ковачевић (1988: 47; 1998: 103), Пипер (2005: 806), Павловић (2009: 287) и Вукојевић (2008: 92–93).

⁷ С обзиром на то да је у српском језику велики број сложених субординацијских везника творен преко катафорички употријебљених прилошких израза (замјеничког и синтагматског типа), веома су значајни Ковачевићев радови посвећени проблематици прилошких израза и анализи форичких замјеничких односа у структурирању (зависно)сложених реченичних структура. В. о томе Ковачевић (2009: 11–48; 2009: 49–70).

3.2.1. Сем у узрочном, у којем је дати модел најпродуктивнији (*због тога што, од тога што, ради тога што, поради/зарад тога што, усљед тога што, поводом тога што, тим прије што, утолико прије што, на основу/темељу тога што, по томе што, захваљујући/благодарећи томе што, с обзиром на то што, с обзиром (на то) да, будући да*), до стварања овога типа сложених везника дошло је и у временском (*након што*), финалном (*због тога да, ради тога да, поради/зарад(и) тога да*), концесивном (*упркос томе што, без обзира на то што, насупрот томе што, уза све то што*), ексцептивном (*осим што/да, сем што/да, изузев што/да, до што/да, изван (тога) што/да, ван (тога) што/да, поред тога што, покрај тога што, мимо тога што*), експективном (*умјесто што/да, мјесто што/да, намјесто што/да*) и спецификативном везничком (под)систему (*с тим што/да*):

Prema proceduri, *nakon što* vlada donese takvu odluku, raspisuje se tender... (Грађански лист, 14.7.2008); *Због тога што* је Венцловић ту давао преводе на народни језик философских термина употребљених у његовим изворима, та места представљају занимљиве детаље. (М. Павић, Гаврил Стеф. Венцловић, ПР); Уморио се *од тога што* је вукао толики терет са станице. (Ковачевић 1998: 131–132); У више приповедака Станковић је приказао осујећену љубав *усљед тога што* младић и девојка припадају разним сталежима... (Ј. Деретић, Кратка историја српске књижевности, ПР); Na adresu LSV sam dobila tužbu Nikolića koji zahteva odštetu od 200 miliona dinara zbog nanošenja duševnog bola, *povodom toga što* sam pitala gde je i kada diplomirao», rekla je Jerkov. (www.naslovi.net/tema/374609); Држава и њени органи стављени су на опасну кушњу, а шта год да ураде, као у причи о „тамном вилајету”, неће ваљати *зарад тога што* се свака слична интервенција (...) опасно исполитизира. (Ковачевић 1998: 237, Ослобођење); У нашој политичкој пракси ријетки су случајеви да нетко оде с високе функције *поради тога што* се не слаже с потезима или концепцијама колективног органа. (Ковачевић 1998: 132, Полет); Dug u iznosu od 260 miliona dolara nastao je *radi toga što* NIS nije isplatio dinare za uvezeni gas zajedničkoj rusko-srpskoj firmi „Progresgas-trejding”... (Политика, 22. 6. 2001, КССЈ); А воле иначе наша браћа да нас загледају са свих страна, *утолико пре што* нас бије глас да смо учени и умни упркос жалосном нашем изгледу. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); Поштујем и његово књижевно дјело, *утолико више што* за српску књижевност, заувјек, на умјетнички успјешан и вриједносно поуздан начин, чува народну мудрост и изворне народне говоре... (Б. Брборић, С језика на језик); Никакав утицај новијег времена није људе централног типа толико преиначавао као печалба, *тим више што* су мењали печалбарске правце и долазили у нове земље друкчијих прилика. (Ј. Цвијић, Психичке особине Јужних Словена, АСК); *По томе што* песма испод наслова има назнаку Коњиц, претпоставља да је Мулић записивач песме. (Ј. Ређеп, Сибињанин Јанко, ПР); *На основу тога што* та животињица грицка мрвице бачене са туђега стола, судбина ми је одредила да будем – српски књижевник. (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК); То је, naravno, bilo ironiziranje, jer me je neko prozvaо четникушом *na temelju toga što* mi je otac Srbin. (www.e-novine.com/.../54932-Beogradsko-akulanje-Bobom-uderijom..., 15. 5. 2012); *Zahvaljujući tome što* im nisam bio rođak, postao sam im muž. (М. Павић, Предео сликан чајем, ПР); Такође, polen deluje i protiv malokrvnosti, *blagodareći tome što* sadrži folnu kiselinu. (www.medinaplus.com/polen.php, 16. 5. 2012); On smatra da Kosovo, *s obzirom na to što* ima parlament, vladu i državne institucije, treba da vodi i međunarodne poslove... (НИН, 30. 5. 2002); *С обзиром на то да* се биљка зове и мајкине очи, није невероватно да жаба овде означава неко старинско женско божанство (В. Чајкановић, Речник српских народних веровања о биљкама, 111, АСК); *Будући да* су свукуд стизали пре мене, добијали су пре мене од-

речан одговор ... (А. Тишма, Хиљаду и друга ноћ, АСП); У појединим развојним етапама ЕРQ упитника, делимично је финализирао поједине скале **zbog toga da** би их могао validirati и експериментално proveriti (Ј. Мићић, Релације између спремности за промене и отворености за иновације, Д); Ето, зато, највише ради те своје мирноће, утишаности, **radi toga da**, кад тако остане сам, у постељи, може ако не заспи, мирно да мисли на сутрашњицу ... (Б. Станковић, Газда Младен, 18, АСК); «DS неће odstupati od svojih ideja, **zarad toga da** би на некој београдској општини formirala vlast», рекао је gradonačelnik Београда. (www.rts.rs, 12. 6. 2009, КССЈ); Taj необичан pothvat uradio је **poradi toga da** би се popeo на неку Golgotu и да тамо zbog нечега nastrada. (www.calameo.com/.../000516995f77b52c5ae...); Биле су свеже **упркос томе што** је кухиња била топла... (Г. Олујић, Гласам за љубав, 30, АСК); Али, држава је та која, **nasuprot томе што** је већина становништва против nekoga, мора да га брани и заштити како god зна. (КССЈ); ... **uza sve то што** је био tvrdica, он nije žalio да, сваком prilikom, роčasti и pogosti што bolje може stariju gospodu од себе... (В. Милићевић, Беспуће, КССЈ); На том дубљем, структурном плану сви наши реалистички приповедачи били су марковићевци, **без обзира на то што** су неки од њих у својим политичким идејама његове присталице, а други огорчени противници. (Ј. Деретић, Кратка историја српске књижевности);⁸ И све је тај чудесни језик могао, заиста све, **осим да** изражава апстрактне појмове и апстрактно мишљење. (М. Селимовић, За и против Вука, ПР); И сами свештеници њихови не разликују се од осталог народа никаком другом науком нити знањем (као ни одијелом ни живљењем) **осим што** знаду којекако читати и што записати. (В. С. Караџић, Срби сви и свуда, ПР); У економском смислу, готово је свеједно да ли емиграција шаље Србији новас, или пакете са робом – ефекат на домаћу привреду је minimalan, **изузево што** pokriva катастрофалне greške економске политике. (Политика, 14. 2. 2005, КССЈ); Bustamante је, међутим, demantовао такве tvrdnje, odbijajući да каже шта је са Montesinosom, **изузево да** се он налази у Limi. (Глас јавности, 20. 9. 2009); Нек се и пандури коњаници мало раздрмају, и иначе ништа не раде **до што** иду по селима те збирају јаја за чиновнике (Б. Нушић, Сумњиво лице, 22, АСК); С тога пута донио је дома жалосно увјерење, да нема лијека против све чешћијех и са све већом снагом нападаја турскијех, **до да** борбу издржи сам докле је год могуће уздајући се у бога, у себе и у свој народ. (В. С. Караџић, Црна Гора и Црногорци, ПР); Он се не пита шта држава чини за њих, **изван тога што** им пружа сигурност... (www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2007-02-14&id... – Црна Гора); Ако постоји некаква дужност књижевности према нацији, **изван тога да** буде добра, онда је то да укаже на затамњене делове националног призора. (Ковачевић 1998: 215, Политика: Слободан Селенић); Ти ништа не видиш **ван да** ти се о нос објеси! (В. С. Караџић, Српске народне приповијетке, 109, ПР); **Поред тога што** је био државни језик, немачки језик је у то време (...) био и разговорни језик чешког племства и чешке буржоазије. (П. Пипер, Увод у славистику 1); **Povrh toga što** та теорија решава неке dugostoјеће paradokse и zagonetke у hemiji и biologiji, она ujedinjuje kvantnu и nebesku mehaniku. (arhiva.elitesecurity.org/t444948-Svet-dobio-jedinstvenu-teoriju-zivota, 6. 3. 2012); **Pokraj toga što** је prvenstveno bio Zevsov glasnik, (...), bio је и pratilac duša koje је odvodio у Had. (www.dualsoft.rs/nikola/mitologija/hermes.html, 16. 2. 2012); Još jedan konj је istorijski, **mimo toga što** је engleski, па već и time značajan... (www.borislavpekic.com/2011/12/uloga-zivotinja.html, 28. 2. 2012); **Уместо да** у име грађана медији постављају питања и траже одговоре, кандидати су представљани као телешоп производи и кућни апарати. (НИН, 2980, 7. 2. 2008); **Уместо што** покушавамо да контролу повратимо претњама или кажњавањем, (...), контролу можемо да повратимо награђивањем. (Б. С. Јевтић, Метода подстицања и спречавања у моралном васпитању деча и младих, Д); Слично Богдановићу и Глигорићу, радио је упоредо на текућој критици и

⁸ У корпусу смо забиљежили и један примјер у којем катафорски употријебљен концесивни прилошки израз *без обзира (на то)* са везником *да* твори сложени субординацијски везник: *Без обзира на то да* је већина људи о којима је реч изашла баш из народне борбе, (...), ти људи који расту из народа, истовремено вуку за собом дух тог народа (Југославија 1918–1984, 654).

на проучавању књижевне прошлости, *с тим што* је, за разлику од њих, дао много више у овом другом. (Ј. Деретић, Кратка историја српске књижевности, ПР); Прва је љубав једна врста регрутације, при којој се неко огласи за способна *с тим да* одслужи рок кад буде позван. (Б. Нушић, Аутобиографија, 113, АСК)

Већина сложених везника формирана према датоме моделу у експлицитној структури има исказан катафорски замјенички елемент. Његово присуство обавезно је у свим сложеним узрочним везницима са експликативним везником *што* као интегралном компонентом, у сложеним везницима финалне семантике, концесивним везницима (*упркос томе што, насупрот томе што, уза све то што*) и сложеним везницима ексцептивне семантике (*поред/покрај/поврх/мимо тога што*). Далеко је мањи број сложених везника код којих је у коначном процесу повезничења прилошког израза приједлошко-замјеничког типа дошло до редукције катафорске демонстративне замјенице као синтаксички и семантички редуваног елемента. При том, редукција катафорског замјеничког елемента може бити факултативна (*с обзиром (на то) да, без обзира (на то) што, без обзира (на то) који/чији/какав, изван (тога) што/да, ван (тога) што/да*) или обавезна (*након што, осим/сем што/да, до што, до да, умјесто/мјесто/намјесто што/да*).

Сем општезависних везника *да* или *што*, у позицији везничког конституента сложеног везника може бити употребљена и нека од лексема замјеничког типа и/или поријекла, замјенички узрочно-упитни (*због чега*) или финално-упитни прилошки израз (*ради чега*), везнички елемент *да ли*. Такав случај имамо у творби сложених узрочних везника са прилошким изразима *по томе* и *на основу тога* (*по томе ко/шта/који/чији/какав* и сл., *на основу тога шта/како/колико*) и сложених везника парцијалноконцесивног и општеконцесивног значења који као обавезну интегралну компоненту садрже прилошки израз *без обзира на то* (*без обзира (на то) ко/ који/ какав/ колики/ чији, без обзира (на то) гдје/ одакле/ откуда/ када/ како/ колико, без обзира на то зашто/ због чега/ ради чега; без обзира (на то) да ли*):

Postoji tri tipa gubitka sluha, koji se razlikuju *po tome koji* je deo slušnog sistema oštećen... (www.audiobm.rs/ostecenje-sluha.html, 1. 6. 2012); U kakvoj mi to zemlji živimo i kakav nas je to duh okupirao, kada se već danas ljudi etiketiraju *po tome gde* putuju i šta su videli? (Политика, 16. 4. 2008, КССЈ); *На основу тога шта* анализа показује, можемо закључити следеће ... (Антонић 2005: 159). *На основу тога колико* је фотона прошло, израчунава се у којој мери је логичко коло делотворно или није. (Политика, 10. 6. 2008, КССЈ); ... судија бира правни оквир по коме ће судити *на основу тога када* се злочин догодио. (Политика, 4. 3. 2010, КССЈ). За посланика у Народној Скупштини може бити изабран само онај, који има бирачко право, *без обзира да ли* је уведен у бирачки списак. (Југославија 1918–1984, 179); Поверилац има право приступа непокретности, укључујући и улазак у непокретност *без обзира ко* се у њој налази (власник, купац и др.)... (Закон о хипотеци, чл. 17); ... он уме и сме да мисли својом главом, *без обзира на то шта* ће други рећи. (Ј. Скерлић, Историја нове српске књижевности, АСК); Сматрао сам и сматрам да за јавну бригу о језику, (из)говору и писму нису надлежни само лингвисти, него и други језикословци, *без обзира на то којим* се послом баве. (Б. Брборић, С језика на језик); ... али ми, *без обзира*

какав је прави циљ покривања, хоћемо да подвучемо само један факат... (В. Чајкановић, Мит и религија у Срба, АСК); **Svaki** је чиновник одговоран за своја службена дела, **bez obzira na to po čijim** је naredbama radio. (Устав 1903, чл. 184); Пацијенти могу бити сигурни, **bez obzira na to radi čega** су овamo дошли, да ће свака ријеч о tome, која продре у ванјски свијет, бити само њихова (www.scribd.com/.../Harold-Robbins-Lovci-u-...); Становници Велике Британије воле да причају о времену, незамисливо им је да неко «*иде преко реда*» **bez obzira na to zbog čega** су у redu, а сарказам је на «својој кожи» оsetила већина странaca. (www.rts.rs, 10. 11. 2008, КССЈ)

Такође, у формирању сложених везника ексцептивног значења изузев семантички неспецификованих везника *што* и/или *да* учествују и зависни везници условне семантике *ако*, *уколико* и *кад* (*осим ако/уколико/кад*, *сем ако/уколико/кад*, *изузев ако/уколико/кад*, *до ако*, (*из*)ван *ако/уколико*)⁹:

... karta se ne sme pogledati, **osim ako** је баћена, иначе те може скупо стајати. (Д. Киш, Гробница за Бориса Давидовича, СДДК); Свако тело остаје у своме стању мировања или равномерног праволинијског кретања, **сем ако** не буде каквим силама приморано да то своје стање промени. (М. Миланковић, Кроз царство наука, 185, АСК); Prema proceduri, nakon što vlada donese takvu odluku, raspisuje se tender, **izuzev ako** се ради о unutrašnjoj raspodeli vojne imovine između vladinih resora. (Глас јавности, 5465, 14. 7. 2008); Немојте са њима приметити боја близу свете богомоље, **изван ако** би вас ту напали (РМС); – Неће му, дакле, ни хајдуци неко велико зло направити – **ван ако** су то (...) неке армије (Поповић 2004: 248, Десница, 38); Ако си Јеврејин, ми ћемо те ubiti, **osim ukoliko** се даš покрити. (Д. Киш, Складиште, СДДК); Disciplinski postupak је hitan i затворен за јавност, **izuzev ukoliko** судија ... не захтева да поступак буде јаван. (Закон о судијама, КССЈ); Ја не читам новине, не волим, верујте... не читам новине, **сем кад** има штогод врло интересантно. (Б. Нушић, Госпођа министарка, 109, АСК); Казне се одређују према пропису који је важио у време кад је дело учињено, **изузев кад** је каснији пропис повољнији за учиниоца. (Устав Републике Србије, Зак.)

3.2.2. С обзиром на тип синтагматских прилошких израза који учествују у образовању сложених везника, у везничком систему српског језика могу се уочити два подсистема. Први чине сложени везници формиран преко синтагматских прилошких израза насталих у процесу декомпоновања замјеничких прилога – такви су у српском језику сложени везници мјесног, временског¹⁰ и начинског значења¹¹, а други сложени везници творени преко синтагматских прилошких израза који наспрам себе немају семантички еквивалентан

⁹ Генеративно поријекло ових сложених везника слично је генеративном поријеклу сложених ексцептивних везника формираних преко замјеничких прилошких израза и општезависног везника *што/да*, с том разликом што се код њих умјесто катафорске демонстративне замјенице *то* као нужна карика у ланцу појављује приједлошки израз *у случају* (*осим/сем у случају ако/уколико* → *осим/сем ако/уколико*), односно прилошки израз синтагматског типа *у оном случају*, настао у процесу декомпозиције замјеничког прилога *онда* (*осим онда* [→ *у оном случају*] *ако* → *осим ако* и сл.), или се, пак, јавља и сам замјенички прилог *онда* или тада у улози кореферента зависној клаузи уведеној везником *кад(а)* (*осим онда/тада кад* → *осим кад*, *изузев онда кад* → *изузев кад* и сл.).

¹⁰ О везничким конструкцијама с временским значењем в. Ђуркин 2012а.

¹¹ О сложеним везницима начинског значења в. Ђуркин 2014.

замјенички прилог, какви су сложени везници финалног, условног, узрочног и спецификативног значења.

3.2.2.1. У формирању и сложених временских, и мјесних и начинских везника учествују синтагматски прилошки изрази настали у процесу декомпозиције замјеничких прилога који се као конституенти надређене клаузе налазе у контактної позицији с простим, зависним везником којим је у структуру сложене реченице уведена субординирана клауза (*онда кад* → *у оно вријеме кад* → *у вријеме кад*; *ту гдје* → *на том мјесту гдје* → *на мјесту гдје*, *ондје гдје* → *на оном мјесту гдје* → *на мјесту гдје*; *тако што* → *на тај начин што* → *на тај начин што*, *тако да* → *на тај начин да* → *на начин да*, *онако како* → *на онај начин како* → *на начин како*), с напоменом да се једино у експлицитној структури сложеног начинског везника с везничким елементом *што* по правилу налази цјелокупан прилошки израз, док је у случају свих осталих сложених везника обавезна редукција замјеничког елемента:

У једној средини која је имала богату традицију те врсте, *у време кад* је већ постојала и преношена с колена на колена графичка уметност опремања штампане књиге, Венцловић је у своје списе, уз чисто декоративне орнаменте, унео и многе ликове. (М. Павић, Гаврил Стеф. Венцловић, ПР); У планини, *на месту где* је краљ Вукашин убио цара Уроша, никао је усред зиме и леда б., и врло јако мирисао. (В. Чајкановић, Речник српских народних веровања о биљкама, АСК); Лов се обавља *на тај начин што* се текућа вода, којом се јегуља креће ка мору, прегради заградама од пружа, трске, коља, дасака или гвоздених решетака... (М. П. Алас, Роман јегуље, АСК); Они су огрнути у плаве огртаче, *на начин како* се представља да су се огртали апостоли... (Р. Петровић, Африка, АСК); Здравствена заштита из ст. 1. и 2. овог члана пружа се *на начин да* сачува, поврати или унапреди здравствено стање осигураног лица и његову способност да ради и задовољи своје личне потребе у складу са овим законом и прописима донетим за спровођење овог закона. (Закон о здравственом осигурању, чл. 33, Зак.)

3.2.2.2. У оквиру каузативног категоријалног комплекса, овај је модел најпродуктивнији у финалној семантичкој категорији, а једини према којем су у српском језику творени сложени везници кондиционалне семантике (*под условом да*, *уз услов да*, *у случају да*, *под претпоставком да*)¹². У узрочном везничком систему само је један сложени везник настао у процесу срастања синтагматског прилошког израза каузалне семантике (*из простог/једноставног разлога*) и везника *што* – *из простог/једноставног разлога што*. Међутим, за разлику од финалних¹³ и условних везника насталих према овоме моделу, у којима је обавезна редукција катафорског демонстративног замјеничког елемента, који у саставу синтагматског прилошког израза има улогу конгруентног атрибута (*с том намјером* + *да* → *с намјером да*, *у том циљу* + *да* → *у циљу да*, *с тим циљем* + *да* → *с циљем да*; *у том случају* + *да* → *у случају да*, *с том претпоставком* + *да* → *с претпоставком да*, *под тим условом* + *да* →

¹² О систему сложених условних везника в. Ђуркин 2013.

¹³ О начину постанка и функционалности стилској дистрибуцији сложених финалних везника в. Ђуркин 2015.

под условом да итд.), у састав сложеног узрочног везника готово по правилу улази цјелокупан синтагматски прилошки израз, а сасвим ријетко долази до испуштања адјективне лексеме у улози детерминатора (*из простог/једноставног разлога што* → *из разлога што*):

Nije laka *iz prostog razloga što* ćete sve morati sami, podrška od partnera ili drugih ljudi će izostati. (Грађански лист, 5456, 3. 7. 2008); Ja sam na to pristao *pod uslovom da* dobijem podršku Upravnog odbora i akcionara. (КССЈ); *У случају да* се кнежева династија угаси, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку. (ЗДИСН, 324); Ako je mislio da će mu mati praviti velike smetnje kad bude hteo da se oženi Elinorom, *pod pretpostavkom da* je to uopšte želeo, koliko li će te smetnje tek sad biti velike, kad je njegova zaručnica neosporno bila nižeg porekla i verovatno slabijeg imovnog stanja od nje? (Ц. Остин, Разум и осећајност, КССЈ); Они нису могли поднети, да се ти „ђаури”, та „раја” њихове крви и језика, усуђују отети се од мухамеданске власти, *са намером да* буду слободни и њима равни. (Ј. Цвијић, Психичке особине Јужних Словена, АСК); У односу на број обреда који се врше пре порођаја, много више има оних који се врше после порођаја, *са циљем да* се трајно спречи способност зачећа и рађања. (Ж. Требјешанин, Представа о детету у српској култури, АСК)

Изузев везника *да*, уз приједлошки израз *у случају* врло се ријетко, и то у корпусу текстова административног стила, појављује и везник *кад*, чинећи са датим приједлошким изразом везничку конструкцију *у случају кад*:

Otac deteta može da koristi pravo iz stava 3. ovog člana *u slučaju kad* majka napusti dete, umre ili je iz drugih opravdanih razloga sprečena da koristi to pravo (izdržavanje kazne zatvora, teža bolest i dr.) (Закон о раду, чл. 94, Зак.).

На исти је начин (у процесу обједињења прилошког израза синтагматског типа и општезависног везника *што* и/или *да*), формиран и извјестан број сложених везника спецификативног значења (*с том напоменом + да* → *с напоменом да*, *уз ту напомену + да* → *уз напомену да*, *с том разликом + што/да* → *с том разликом што/да*, *с тим изузетком + да/што* → *с изузетком да/што*), с том разликом што се у њиховој творби појављује општезависни везник *што* и/или *да*, док се у улози везничког конституента сложене финалне или кондиционалне везничке структуре појављује искључиво везник *да* (премда се у тој улози, уз приједлошки израз *у случају*, сасвим ријетко појављује и везник *кад*). При том је битно додати да је редуција катафорске демонстративне замјенице обавезна у свим сложеним везницима, изузев у случају сложеног спецификативног везника *с том разликом што/да*, у чијем настанку учествује комплетан синтагматски прилошки израз:

Мене из министарства унутрашњих предлажу у руководеће просветне органе, али *с напоменом да* се претходно морам отарасити тога баласта. (А. Поповић, Мрешћење шарана, АСК); Као и они, Danilov ученик, је пре свега приповедач, *с том разликом што* њему недостаје емоционално-психолошка компонента која чини особеним два споменута писца. (Ј. Деретић, Кратка историја српске књижевности, ПР); (Pod kojim je izgovorom gost odbio ponudenu večeru?) Tvrdnjom da je on poput Nasradinovog magarca privikao na gladovanje, *с том разликом да* се њему неће догодити исто што и магарцу, то јест да прецркне: он носи у свом организму велике резерве енергије коју, у виду алкохола, с времена на време допунjuje.

(Д. Киш, Пешчаник, СДДК); Kupovina se obavlja slično kao i kod običnih Internet trgovaca, *s izuzetkom što* se kod Verified by VISA trgovaca, prilikom potvrde kupovine, izvršava provera ... (www.erstebank.rs/rs/...by.../najcesca_pitanja_verified_by_VISA); Svaki dobar i očuvan primerak košta malo više, *s izuzetkom da* ponekad može i da se natrči na dobar auto za male pare, al to jedino od nekog poznanika ili na. (www.vrelegume.rs › Index boarda › Automobili › Kupovina, 21. 6. 2011)

4. *Сложени везници настали у процесу удружења партикуле и зависног везника*. Овакав начин формирања сложених везника присутан је у систему везника временског и концесивног значења, с напоменом да је у овом другом далеко продуктивнији. На основу датог модела настао је само један сложени узрочни везник – *поготово што*. У позицији друге интегралне кмпоненте сложеног временског везника најчешће се појављују везници *што* и/или *да* (*таман што/да*, *тек што/да*, *једва што*, *само што*, *истом што*, *нетом што*) и рјеђе везник *кад* (*истом кад*, *таман кад*, *нетом кад*, *тек кад*), док се у саставу сложених концесивних везника у тој позицији јавља далеко већи број језичких средстава почев од семантички недиференцираних, општезависних везника *што* и *да* (*свеједно што*, *макар што*, *макар да*), преко семантички спецификованих простих (*и ако*, *и уколико*) или сложених везника (*и поред тога што*, *и мимо тога што*), упитне ријечце (*без обзира на то да ли*), лексема замјеничког поријекла и/или типа (*без обзира на то ко/шта/који/чији/какав* и сл., *ма шта*, *ма који*, *ма чији*, *макар гдје*, *макар како*, *било када*, *било гдје*, *било куда* итд.) до замјеничког прилога (*без обзира на то зашто*), узрочно-упитног или финално-упитног прилошког израза (*без обзира на то због чега*, *без обзира на то ради чега*, *ма због чега (год)*, *ма ради чега (год)*) и партикуле *год*:

Тек што сам ступио у тмину, чуо сам Игњатов глас. (М. Ковач, Игњат или кућа за рушење, АСП); *Jedva što* se osušilo mastilo sa potpisa ministra rada Rasima Ljajića, (...), Vlada je izašla sa predlogom budžeta za 2009. godinu ... (www.svos.org.rs/arhiva-aktuelnosti.html); Затим пружи руку учитељу и *таман да* проговори (беше већ развукао усне у ироничан осмех), а председник продужи... (С. Ранковић, Сеоска учитељица, АСК); Posle mu pade на рамет како је једанпут ишао преко кречане и *таман што* је прешао даску, а она се опући и пале... (Ј. Лазаревић, Вертер, АСК); *Само што* се Н. окрене и пође, краљ ме хвата обема рукама за руку и показује на њега очима. (Р. Петровић, Африка, АСК); *Истом што* је царев син заспао, дођу виле опет, па рече једна између њих: – Мама, овђе мирише крст. (Царев син и оштар дан, Антологија народних приповедака, 70, АСК); No, *нетом што* је упознао Rafaela, папа Јулије II. је одлучио саstrugати zidove повјеривши младом Rafaelu да ih ponovo oslika. (sh.wikipedia.org/wiki/Rafaelove_sobe); Он је узео презиме Grčić, по свој прилици, *истом кад* је роцео да штампа песме. (srcekrajine.net › Forum › KNJIZEVNOST › Poezija); S Biljanom Krstić postaje član akustičarske grupe Rani mraz u kojoj su već bili Verica Todorović i Đorđe Balašević, *нетом кад* су они напустили састав Žetva. (www.glas.ba/?dio=enc1&id=162); *Таман кад* смо пред зору стигли на врх, стиже наређење да се вратимо хитно назад... (С. Јаковљевић, Моја, пета батерија, Српска трилогија, АСК); Što se tiče jezika moje је iskustvo ovo: jezik se pristojno može naučiti *тек кад* се човек нађе у средини која тај језик говори. (Д. Киш, Варија, СДДК); Одговорих јој како ми је готово све свеједно, али да би ми било веома жао умрети, *поготово што* сам још млад. (М. Булатовић, Љубавници, АСП); Аустрија признаје, *као што* су то већ учиниле савезничке и удружене Силе, потпуну независност државе Срба-Хрвата-Словенаца. (Југославија 1918–1984, 148); Он доиста пише *као да*

прича (Вуков савет дословно је применио)... (Ј. Деретић, КИСК); **И поред тога што** је породичан човек, Абрамович се брине о својим пријатељима. (Ковачевић 2008: 70, Српски Национал); **И покрај тога што** је највиши Суд правде у свету пресудио онако како је утврдио на основу докумената за и против, и даље одзвањају повици: распните, распните српски народ! (forum.vidovdan.org › Традиција и вера › Православље – теорија, 6. 3. 2012); **I mimo toga što** парламентарне странке на сва звона звоне о новом уставу, а ни pedalj се не мићу с мртве таčke, у владајућем DSS-у тврде да Србија у септембру може имати највиши правни акт. (www.naslovi.net/2006-06-15/glas-javnosti/ustav...u.../165840); И из овога се примјера види да се људи некад куну **и ако** нијесу сигурни (што је често и немогуће) да су у праву, већ просто то чине на вјеру и повјерење другијех људи. (В. С. Карацић, Црна Гора и Црногорци, ПР); Просечно живим, **и ако** је моја професорска плата већа него већине других. (Ковачевић 2008: 72, Блиц); **Макар ако** се на мене срдеш, опет ћу да те пољубим. (Ј. С. Поповић, Женидба и удадба, 47, АСК); Ниједан сунчани зрак не би могао продрети овамо до овог слоја атмосфере Земљине све **и кад** не би била обавијена својим непродорним облацима, јер би га сува водена пара прогутала. (М. Миланковић, Кроз васиону и векове); **И да** ми нису платили, све би било у реду. (Ковачевић 2008: 73, Правда); Lice које је обухваћено аболацијом не може се кривично гонити чак **и ukoliko** постоји основ за кривично гонjenje. (sh.wikipedia.org/wiki/Abolicija); Мило Дор је битно утицао на неке споредне токове мога живота **а да** тога ни ја, ни он нисмо били свесни. (Ковачевић 2008: 74, Блиц); Овде је слобода право да хајдукујеш, да хараш, да заузимаш општинске утрине, а демократија и самоуправа да не плаћаш порез, **свеједно што** те срески капетан батина и псује ти мајку. (Д. Ћосић, Корени, АСК); Узмемо обичаја ради дрвце да прочачкамо зубе, **макар што** смо за вечеру само кромпира имали. (Грицкат 2004: 202, Јавор, 1875); А ваљда је право да и ја, што кажу, к’о сиромаш један човек, зарадим коју крајцару за порцију; јербо и коњи имаду душу, **макар да** су, што кажу, једна марва. (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, 154, АСК); Госпођа Ј. каже да никад једног црнца, **ма колико** он био културан, не би примила за свој сто ... (Р. Петровић, Африка, 11, АСК); Не може се без неких простих потреба, **макар како** узвишен порив калио вољу. (Д. Ненадић, Доротеј, 112, АСК); **Ма шта** човек радио, или не радио ништа, у свему моја добра покојна страна мора наћи неке опасности. (Р. Домановић, Мртво море, 72–73, АСК); **Ма које** доба било, а чаршија закрчена колима грожђа са села. (Б. Станковић, Из старог јеванђеља и стари дани, 54, АСК); Али **та због чега** се бунили и protestovali ovi, још увјек rijetki грађани Republike Srpske, oni то, можда сте примјетили, раде са осмијехом ... (www.e-novine.com/.../71338-Gladijatorski-poredak-Republike-Srpsk...); Мислим да ће Београд, **било ко** од кандидата да победи, добити доброг градоначелника. (Ковачевић 2009: 98, Блиц); И заиста он је увек, **где год** ишао по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у недра, појасеве. (Б. Станковић, Божји људи, АСК); **Куд год** наш домаћин и његова ћеца из дома поступали, свуд на срећу наступали! (В. С. Карацић, Здравнице, ПР); **Што год** дете зло и погано говори, од оца је и матере чуло. (Ж. Требјешанин, Представа о детету у српској култури, АСК); **Чија год** је била, сваки је пропао. (В. Чајкановић, Мит и религија у Срба, АСК); **Због чега год** то учинио, није паметно поступио. (Прањковић 2001: 60); Ниси то морао учинити **ради чега год** учинио. (Прањковић 2001: 60)

5. *Сложени везници творени у процесу сростања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника него што*. Специфично мјесто не само у систему сложених временских везника већ уопште у систему сложених везника српског језика заузима сложени везник *пр(и)је него/но што*¹⁴ и са њим антониман, присутан у језику савремених говорних

¹⁴ Пишући о проблему изоморфности диферентивних реалних поредбених реченица и временских реченица с везником *прије него што*, Ковачевић (2011: 175–188) даје и јасно из-

представника, првенствено у писаном виду разговорног функционалног стила и у текстовима публицистичког стила (вијести, новински чланци), сложени везник *посл(иј)е него што* (чији је статус у литератури проблематичан)¹⁵. Први је настао у процесу повезничења компаративне прилошке лексеме *пр(иј)е* (у значењу *раније*) и диферентивног реалног поредбеног везника *него што*, а други, структурно истовјетан, конјункционализацијом компаративног пилона *посл(иј)е* и истог сложеног везника:

Na svaki način, mislim da sam bio borhesovac *pre nego što* sam ga upoznao (Д. Киш, Горки талог искуства, СДДК). *Posle nego što* se root disk učita, prikazaće se prompt za prijavljivanje (logovanje) (lackbook.ns-linux.org/installation-partitioning.html; 13. 3. 2011).

6. Новију појаву у савременом српском језику представљају сложени везници настали срастањем једнозначног приједлога или приједлошког израза и генитивног облика анафорски употријебљене замјенице *што* (*због чега, поводом чега, на основу чега, услед чега, ради/поради/зарад чега, од чега, у циљу чега, након чега, посл(иј)е чега* итд.), чија је употреба ограничена на обиљежавање семантичких односа који се могу подвести под логички однос импликације, као што су узрочно-последични, финални и однос временске сукцесивности¹⁶. Њихова појава у језику условљена је првенствено тиме што омогућају различиту перспективизацију садржаја двију клауза обрнуту од перспективизације коју задају семантички еквивалентни везници. Ријеч је, дакле, о везничким средствима којима се обиљежава исти тип семантичке релације као и сложеним везницима формираним преко катафорског замјеничког прилошког израза (*након што, посл(иј)е што, у циљу/с циљем да*), с том разликом што њихова употреба условљава обрнут распоред садржаја клауза. Захваљујући релативном замјеничком елементу *што*, сложеним везником (*након чега, посл(иј)е чега, у циљу чега* и сл.) говорно лице упућује на антецедентни садржај у структури зависносложене реченице (односна замјеница *што* анафорички је супституент претходећег реченичног садржаја), због чега зависна клауза увијек мора бити у постпозицији у односу на главну:

Дивац се послѣје два дуела са Камингсом нашао на поду, *послије чега* га је Пет Рајли извео из игре (Ковачевић 1998: 241, Ослобођење); Rankov se branio, a budući da nije bio vezan rojasem – uspeo je da izađe iz vozila, *nakon čega* je pobegao i napadač (Грађански лист, 5469, 18. 7. 2008); Našu nervozu samo uvećava stalno padanje snega i studen, *zbog čega* ne možemo ni da se maknemo iz kuće, ni da započnemo uređivanje stana... (Д. Киш, Пешчаник, СДДК); Он је Конвенту предложио и протуррио укидање и растурање Академије, *услед чега* академици остадоше без хлеба и занимања. (М. Миланковић, Кроз царство наука, АСК); Изабрани лекар: ... даје налаз и мишљење о здравственом стању осигураног лица *на основу чега* се издаје потврда о здравственом стању осигураног лица... (Закон о здравственом осигурању, чл. 151, ст. 16, Зак.); Давид Мешулам изнесе један случај

диференциране критеријуме на основу којих се може поуздано идентификовати о којем је типу зависносложене реченичне структуре ријеч.

¹⁵ О везнику *посл(иј)е него што* в. Ђуркин 2012б.

¹⁶ О овоме типу сложених везника в. Ковачевић 1998.

међународнога значаја, при коме је један наш поданик тешко страдао, *ради чега* морамо, угледа нашега ради, прибавити сатисфакцију. (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК); Поред осталог, пада у очи један заједнички, иначе врло редак мотив, чији је носилац у српској скаски Марко Краљевић, а у немачкој *der blinde, auf die Insel entrückte Riese* (*поводом чега* би се могло приметити да је и Марко Краљевић, по једној верзији, био слеп онда када је дошао у пећину...) (В. Чајкановић, Мит и религија у Срба, АСК); Даčić је naglasio да је посебно важно да се земље у regionu oslanjaju jedna na drugu u razmeni informacija, *u cilju чега* би било добро formirati zajednički centar (www.naslovi.net/2011-12-26/rtv/dacic-i-ahmetovic.../3061361).

7. Мања скупина сложених везника, и то у оквиру система сложених везника финалног значења, настала је у процесу обједињења глаголске лексеме конативне семантике, реализоване у облику глаголског прилога садашњег, и општесубординацијског везника *да* (*намјеравајући да, желећи да, настојећи да, тежећи да, надајући се да*):

Ово непријатељство младог Ладислава Хуњадија и Цељског завршило се убиством грофа Улриха у једно недељно јутро, 9. новембра 1456. у Београду, у који је гроф био дошао заједно са краљем Ладиславом, *намеравајући да* пође у борбу против Турака. (Ј. Ређеп, СЈ); Аргонаути у потрази за златним руном, у једној страћари, склепаној од лима, бурати и отпадака бродских дасака, попио четрнаест малих уза, *желећи да* научно испита да ли ће хроми крчмар иједанпут поновити узо-мезе. (НИН, 2890, 7. 2. 2008); Неколико пута се враћала кући и пела уз степенице, *настојећи да* у себи распали наду („Фред? Фред!?”) као што човек по трећи и по пети пут покушава да укреше упаљач. (И. Андрић, Летовање на југу, АСП)

Важно је нагласити да у формирању овога типа сложених везника могу учествовати глаголски прилози само оних глагола који су носиоци (пот)категоријалне семантике у језику. По правилу глаголски прилог је са везником *да* у контактної позицији, што погодује стварању тенденције као функционалној кохезији и образовању сложене везничке јединице, на што доказује и могућност њихове супституције простим или сложеним везником финалне семантике.¹⁷

8. *Да закључимо.* У формирању сложених зависних везника учествују различите врсте ријечи (замјенички прилози, приједлози, партикуле, везници) или језичке јединице које у језику функционишу као функционално-семантички еквиваленти појединих врста ријечи (као што су, на примјер, приједлошки и прилошки изрази). При том се у позицији прве интегралне компоненте сложеног везника обично појављује катафорски употријебљен замјенички прилог или прилошки израз, приједлог или приједлошки израз, или партикула, док се у позицији друге компоненте јављају како прости (најчешће семантички недиференцирани везници *што* и/или *да*, али и у недовољној мјери семантички

¹⁷ А то није случај када су у питању глаголски прилози оних глаголских лексема које нису носиоци неке категоријалне семантике у језику (уп. *Трчећи да не закасни, изговарао је молитву у себи* [→ *Трчећи, изговарао је молитву у себи*] и *Настојећи да не закасни, изговарао је молитву у себи* [→ **Настојећи, изговарао је молитву у себи*]).

спецификовани, као нпр. *кад*, *пошто*, или, пак, семантички спецификовани везници, као што су *ако*, *уколико*) тако и сложени зависни везник (*него што*, *поред тога што*), нека од замјеничких лексема (*који*, *чији*, *какав* итд.), упитна ријечца (*да ли*), упитни замјенички прилог (*зашто*), узрочно-упитни или финално-упитни прилошки израз (*због чега*, *ради чега*) и партикула *год* (*ко год*, *који год*, *кад год*, *гдје год* и сл.).

С обзиром на образац према којем су творени, у српском је језику могуће издвојити слједеће типове сложених везника: 1. сложени везници формирани преко катафорски употријебљених замјеничких прилога (*зато што*, *стога што*, *зато да*, *тако да/што* итд.); 2. сложени везници формирани преко катафорски употријебљених прилошких израза; 3. сложени везници настали у процесу удружења партикуле (антепоноване или постпоноване) и зависног (простог или сложеног) везника (*тек што*, *само што*, *и ако*, *макар што/да*, *и поред тога што* итд.) или лексеме замјеничког поријекла (*ма који*, *било куда*, *макар како*, *кад год*, *какав год* и сл.); 4. сложени везници творени у процесу срастања компаративне прилошке лексеме и сложеног диферентивног поредбеног везника *него што* (*пр(и)је него што*); 5. сложени везници формирани преко анафорски употријебљене релативне замјенице *што* (*због чега*, *поводом чега*, *на основу чега*, *у циљу чега*, *након чега* итд.) и 6. сложени везници образовани у процесу обједињења глаголског прилога садашњег и општезависног везника *да* (*намјеравајући да*, *настојећи да* итд.).

Како проведена анализа показује, већина сложених зависних везника творена је преко катафорски употријебљених прилошких израза. Уз то, начини и могућности богаћења везничког субординацијског система директно зависе о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију.

Мало је сложених везника у српском језику који су настали у процесу интонационог обједињења катафорски употријебљеног замјеничког прилога и општезависног везника *што* и/или *да*, што је сасвим очекивано ако се зна да постоје семантичке категорије које нису изразиве замјеничким прилозима, какве су у српском језику условна, финална, концесивна, ексцептивна, експективна и спецификативна. Постојање замјеничких прилога за неку семантичку категорију само је нужан, али не и довољан услов за стварање сложених везника, о чему свједоче временска и мјесна семантичка категорија. С друге стране, ни недостатак замјеничких прилога за исказивање неке семантичке категорије не мора бити апсолутна препрека да се у везничком систему те категорије, ипак, појаве и сложени везници овога типа, какав случај имамо у творби сложених везника финалне семантике (*зато да*, *стога да*).

ИЗВОРИ

- АСК – *Антологија српске књижевности*, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs>
- АСП: М. Јосић Вишњић, *Антологија српских приповедача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.aleksandrija.com/>).
- Б. Брборић, Бранислав Брборић, *С језика на језик (Социолингвистички огледи II)*, Београд, Нови Сад: ЦПЛ, Прометеј, 2001.
- ЗДИСН: *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.
- Југославија 1918–1984*: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984*. (збирка докумената), Библиотека „Сведочанства”, Издавачка радна организација „Рад”, Београд, 1985.
- КССЈ: *Корпус савременог српског језика* (www.korpus.matf.bg.ac.rs)
- СДДК: *Сабрана дела Данила Киша*, интегрално електронско издање.
- Д: <http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.html>
- Зак. : <http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>
- ПР: <http://www.rastko.rs/knjizevnost>
- <http://www.politika.rs>
- <http://www.gradjanski.rs>
- <http://www.nin.co.rs>
- <http://www.glas-javnosti.rs>

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001**: I. Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Вукојевић 2008**: L. Vukojević, *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Вукојевић, Худечек 2007**: L. Vukojević, L. Hudeček, Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina, u: *Sintaktičke kategorije, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, u redakciji B. Kune, Osijek, Zagreb: Filozofski fakultet, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 283–333.

- Грицкат 2004:** И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђуркин 2012а:** В. Ђуркин, О везничким конструкцијама с именичком лексемом временског значења (у вријеме/од времена кад, у доба кад, у тренутку кад, у часу кад, за вријеме док...), *Радови Филозофског факултета (филолошке науке)*, XIV/1, Пале, 557–574.
- Ђуркин 2012б:** В. Ђуркин, Проблем везника посл(иј)е него што, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 139–149.
- Ђуркин 2013:** В. Ђуркин, Систем сложених условних везника у српском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Традиција и иновације у савременом српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 59–72.
- Ђуркин 2014:** В. Ђуркин, Сложени везници начинског и поредбеног значења, *Наслеђе*, год. XI, бр. 28, ФИЛУМ, Крагујевац, 165–184.
- Ђуркин 2015:** В. Ђуркин, Систем сложених финалних везника у српском језику, *Радови Филозофског факултета (филолошке науке)*, XVII, Пале, 2015, 177–204.
- Ђуркин 2017:** В. Ђуркин, Систем сложених концесивних везника у српском језику, *Српски језик XXII*, Београд, 2017, 217–240.
- Клајн 2005:** И. Клајн, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 1988:** М. Ковачевић, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.
- Ковачевић 1998:** М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2008:** М. Ковачевић, Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у (кон)тексту, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–83.
- Ковачевић 2009:** М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић 2011:** М. Ковачевић, *Грамматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен.
- Кордић 1995:** S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.

- Кордић 2002:** S. Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb.
- Лалевих 1962:** М. Лалевих, *Синтакса српскохрватског књижевног језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника НРС.
- Маретић 1963:** Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Милошевић 1986:** К. Милошевић, „Језички и ванјезички сигнали каузалне зависности између простих реченица у сложеној”, *Књижевни језик*, XV/3–4, Сарајево, 280–296.
- Мразовић 2009:** Р. Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Павловић 2009:** С. Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пипер 2005:** П. Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–982.
- Пипер, Клајн 2013:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 1966:** Љ. Поповић, Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику, *Наш језик*, XV/3–4, 195–220.
- Поповић 2004:** Љ. Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Прањковић 2001:** И. Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Силић, Прањковић 2005:** Ј. Silić, И. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i viša sveučilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Симић 2002:** Р. Симић, *Српска граматика 2 – Синтакса*, ијекавско издање, Београд: Јасен.
- Симић, Јовановић 2002:** Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II, III–IV*, Београд: Јасен.
- Станојчић, Поповић 2008:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: ЗУНС.

Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Танасић 2006: С. Танасић, Упрошћавање везничких скупова у сложеној реченици у српском језику, *Јужнословенски филолог*, LXII, 53–71.

MODELS OF COMPOUND CONJUNCTIONS FORMATION IN SERBIAN

Summary

In this paper, we analyze the principles of compound subordinate conjunctions formation in Serbian. The main goal is to list and describe the construction models on which this type of conjunctions is formed in Serbian. Having the model on which they are created, it is possible to distinguish the following types of compound conjunctions: (1) compound conjunctions formed by cataphorically used pronominal phrases of the prepositional-pronominal type (*zato što, stoga što, zato da*, etc.), (2) compound conjunctions formed by cataphorically used adverbial phrases of prepositional-pronominal type (*nakon što, osim što/da, zbog toga što/da, usljed toga što, s obzirom (na to) da, bez obzira (na to) što* etc.) or phrasal adverbials (*u vrijeme kad, na mjestu gdje, pod uslovom da, s namjerom da, na način da* etc.) (3) compound conjunctions formed in the process of merging a particle (preposed or postposed) with a subordinate (simple or compound) conjunction (*tek što, i ako, makar što/da, i pored toga što* etc.) or a lexeme of pronominal origin (*ma koji, bilo kuda, makar kako, kad god, kakav god* etc.), (4) compound conjunctions formed in the process of merging a comparative adverbial lexeme and the compound differential comparative conjunction *nego što (pr(ij)e nego što*), (5) compound conjunctions formed by the anaphorically used relative pronoun *što (zbog čega, povodom čega, na osnovu čega, u cilju čega, nakon čega* itd.), (6) compound conjunctions formed in the process of merging the present participle of a verb and the general-subordinate conjunction *da (namjeravajući da)*.

Key words: compound subordinate conjunctions, formation models, Serbian language.

Veselina V. Đurkin